

O'ZBEK TILIDA GENDER KATEGORIYASINING NOMINATIV VOSITALARI

Xayitova Muhabbat Abdurashidovna

Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur tezisda o'zbek tilida gender kategoriyasining nominativ vositalar orqali ifodalanishi, genderni xoslangan leksik birliklarning semantik va funksional xususiyatlari hamda ularning milliy-madaniy mazmuni tadqiq etiladi. O'zbek tilida grammatik jins kategoriyasi alohida grammatik kategoriya sifatida shakllanmagan bo'lsa-da, shaxsning biologik jinsi, ijtimoiy roli va genderni oid tasavvurlar turli nominativ birliklar orqali ifodalanadi. Tadqiqotda qarindoshlik terminlari, shaxs nomlari, kasb-hunar bildiruvchi birliklar, murojaat shakllari va gender semantikasiga ega bo'lgan boshqa nominativ vositalarning lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: gender, gender kategoriyasi, nominatsiya, nominativ vosita, genderni xoslangan birlik, leksik birlik, semantika, lingvomadaniyat, qarindoshlik terminlari.

Kirish

Zamonaviy antropotsentrik tilshunoslikda til birliklarini inson omili bilan bog'liq holda tadqiq etish muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Xususan, gender lingvistikasi tilning insonning biologik va ijtimoiy xususiyatlarini qanday aks ettirishini o'rganishga yo'naltirilgan. Gender masalasi tilshunoslikda faqat grammatik kategoriya sifatida emas, balki shaxsning jamiyatdagi o'rnini, ijtimoiy roli, kommunikativ xulqi va madaniy tasavvurlari bilan bog'liq hodisa sifatida ham tadqiq qilinmoqda.[1]

Gender tushunchasi bilan grammatik jins tushunchasini bir-biridan farqlash muhimdir. Jahon tillarining ayrimlarida grammatik jins ot, sifat, olmosh va boshqa birliklarning grammatik shakllarida namoyon bo'lsa, o'zbek tilida grammatik jinsning bunday tizimli shakli mavjud emas. Shunga qaramay, o'zbek tilida erkak va ayolga xos ma'nolarni bildiruvchi ko'plab leksik birliklar mavjud. Mazkur birliklar tilning nominativ imkoniyatlari orqali gender ma'nosini ifodalashga xizmat qiladi.[2]

Asosiy qism

Nominatsiya voqelikdagi predmet, hodisa, shaxs va tushunchalarning til vositasida nomlanish jarayonidir. Gender nuqtayi nazaridan qaralganda, nominativ birliklar shaxsning jinsini bevosita yoki bilvosita ifodalashi, uning ijtimoiy maqomi va genderni xos rolini ko'rsatishi mumkin.

O'zbek tilidagi qarindoshlik terminlari gender semantikasining eng faol qatlamlaridan biridir. Masalan, *ota-ona*, *aka-opa*, *uka-singil*, *amaki-amma*, *tog'a-xola*, *o'g'il-qiz*, *er-xotin*, *kuyov-kelin* kabi birliklar bir tomondan qarindoshlik munosabatlarini ifodalasa, ikkinchi tomondan shaxsning biologik jinsiga oid ma'lumotni ham beradi. Shu sababli bunday birliklarni faqat qarindoshlik terminlari sifatida emas, balki gender semantikasiga ega nominativ birliklar sifatida ham o'rganish mumkin.[3]

Date: 27th August-2026

O'zbek tilida gender ma'nosining ifodalanishida kasb va faoliyat nomlari ham muhim o'rin egallaydi. *O'qituvchi, shifokor, muhandis, rahbar, direktor, professor* kabi ko'plab kasb nomlari grammatik jihatdan jinsni farqlamaydi. Biroq real nutq jarayonida ushbu nomlarning ayol yoki erkakka nisbatan qo'llanilishi kontekst, murojaat shakli va qo'shimcha leksik vositalar orqali aniqlanishi mumkin. Shu jihatdan o'zbek tilida gender ko'pincha grammatik emas, balki leksik, kontekstual va pragmatik vositalar orqali yuzaga chiqadi.[4]

Shaxs nomlari ham gender nominatsiyasining muhim ko'rinishidir. O'zbek tilida ayrim ismlar an'anaviy ravishda erkak yoki ayol nomi sifatida shakllangan. Bundan tashqari, *xonim, ayol, qiz, ona, opa* kabi birliklar ayol shaxsni, *janob, erkak, yigit, ota, aka* kabi birliklar esa erkak shaxsni ifodalashda faol qo'llanadi. Mazkur birliklarning semantik doirasi faqat biologik jins bilan chegaralanmaydi. Ularning ayrimlarida yosh, ijtimoiy mavqe, qarindoshlik, hurmat va baholash kabi qo'shimcha ma'nolar ham mavjud.

Genderga xos nominativ birliklarning muhim xususiyati shundaki, ular ko'pincha milliy-madaniy tajribani ham o'zida mujassamlashtiradi. Masalan, *ona* leksemasi faqat ayol jinsidagi shaxsni bildiruvchi nominativ birlik emas, balki o'zbek lingvomadaniyatida mehr, tarbiya, oila, fidoyilik kabi konseptual mazmunlar bilan bog'liq. Xuddi shuningdek, *ota* birlikida oila boshlig'i, mas'uliyat, himoya va tarbiya kabi ijtimoiy-madaniy mazmunlar shakllangan.

Genderga xoslangan nominativ birliklarni tadqiq etishda ularning kontekstual ma'nosini ham hisobga olish zarur. Bir xil birlik turli kommunikativ vaziyatda turlicha pragmatik mazmun kasb etishi mumkin. Masalan, *qizim, o'g'lim, onaxon, otaxon, opa, aka* kabi murojaat birliklari faqat jinsni ko'rsatmay, balki hurmat, yaqinlik, mehr, ijtimoiy masofa yoki kommunikativ munosabatni ham ifodalashi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, gender kategoriyasining nominativ vositalarini uch asosiy guruhga ajratish mumkin:

1. **Bevosita gender ma'nosini ifodalovchi birliklar:** *erkak, ayol, o'g'il, qiz, ota, ona.*
2. **Qarindoshlik va ijtimoiy munosabat orqali genderni ifodalovchi birliklar:** *aka, opa, uka, singil, amaki, amma, tog'a, xola, kuyov, kelin.*
3. **Kontekst va kommunikativ vaziyat orqali gender mazmuni aniqlanadigan birliklar:** *o'qituvchi, shifokor, rahbar, professor, ustoz* kabi nominativ birliklar.

Bunday tasnif o'zbek tilida gender ma'nosining birgina grammatik vosita orqali emas, balki turli sathlarga mansub til birliklari orqali yuzaga kelishini ko'rsatadi.

Xulosa

O'zbek tilida gender kategoriyasining nominativ vositalari murakkab va ko'p qatlamli tizimni tashkil etadi. O'zbek tilida grammatik jins kategoriyasi alohida grammatik tizim sifatida mavjud bo'lmasa-da, gender ma'nosi leksik, nominativ, kontekstual, pragmatik va lingvomadaniy vositalar orqali faol ifodalanadi.

Date: 27th August-2026

Genderga xos nominativ birliklar shaxsning biologik jinsini ifodalash bilan birga uning yoshi, qarindoshlik munosabati, kasbi, ijtimoiy mavqei va jamiyatdagi roliga oid ma'lumotlarni ham tashiydi. Ayniqsa, qarindoshlik terminlari, murojaat shakllari va shaxs nomlari gender semantikasini ifodalashda alohida ahamiyatga ega.

Demak, o'zbek tilidagi gender nominatsiyasini tadqiq etishda faqat "erkak" va "ayol" tushunchalarini ifodalovchi birliklarni sanab o'tish yetarli emas. Ularning semantik tuzilishi, kontekstual qo'llanishi, pragmatik vazifasi va milliy-madaniy mazmunini kompleks ravishda o'rganish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA IQTIBOS MANBALARI:

- [1] Cameron D. *Gender and Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- [2] Corbett G.G. *Gender*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- [3] Rahmatullayev Sh. *O'zbek tilining frazeologik lug'ati*. – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1992.
- [4] Avazberdiyeva B. O'zbek tilida genderga oid til birliklarining lingvistik va lingvokulturologik xususiyatlari. – 2026.

